
Karakoyunlular Döneminde Sanat Hayatı

Doç. Dr. Muhsin MACİT

Yüzyüncü Yıl Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet: XIV. asrın son çeyreğinde Van Gölü'nün kuzeyindeki Erciş ve çevresinde Celayirlilere bağlı bir Türkmen Beyliği olarak tarih sahnesine çıkan Karakoyunlular, daha sonra Timurluların egemenliğine geçen bu coğrafyada bir devlet kurmuşlar ve Cihânşâh (1438-1467) döneminde sınırlarını Herat'a kadar genişletmişlerdir. Yaklaşık bir asır hüküm süren Karakoyunlular, 1467 yılında Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kuvvetleri tarafından Cihânşâh'ın öldürülmesinin ardından, son hükümdarları Hasan Ali döneminde Akkoyunluların egemenliğine girmişlerdir. Timurlularla sürekli mücadele içinde oldukları halde Osmanlılarla dostça ilişkiler kurmuşlardır. Bu Türk devletlerinin aralarındaki siyasal mücadelelere rağmen Herat-Tebriz-İstanbul hattında Timurlu, Türkmen ve Osmanlı hükümdarlarının himayesinde ve bizzat onların katılımlarıyla hat, nakış, mimarî, musiki, şiir vs. bütün güzel sanatlarda özgün eserler verilmiştir. Karakoyunluların himâyesinde bilhassa Cihânşâh ve onun oğlu Pir Budak'ın katkılarıyla Tebriz başta olmak üzere Şiraz ve Bağdat gibi merkezlerde kültür ve sanat faaliyetleri ivme kazanmıştır. Karakoyunlu Türkmenlerinin kültürel mirası onların ardılı olan Akkoyunlular tarafından devralınmış ve Türk sanat tarihinde Türkmen üslûbu diye nitelendirilen bir tarz ortaya çıkmıştır. Bu üslûp 16. yüzyılda Safevî sarayındaki sanatkarlarca devam ettirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karakoyunlular, Sanat, Türkmen üslûbu, Tebriz

---

Giriş

Karakoyunlu Türkmenlerinin siyasî tarihi, başlangıçtan Cihânşâh'a kadar Faruk Sümer (1984) tarafından yazılmıştır. Faruk Sümer'in iki cilt olarak tasarladığı ancak ikincisini yazmağa muvaffak olamadığı Karakoyunlular hakkında bugün de bilinenler onun verdiği bilgilerle sınırlıdır. Faruk Sümer'in, ikinci ciltte ele almayı tasarladığı Cihânşâh dönemiyle ilgili en

önemli kaynak ise Mükrimin Halil Yınanç'ın İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı "Cihânşâh" maddesidir (1945: 173-189). Her iki çalışma da tamamıyla siyasî tarihle sınırlandırılmış, kültür ve sanat hayatına dair, yeri geldikçe değinilen hususların dışında, ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Bilim ve kültür hayatıyla ilgili olarak, İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* adlı eserinde oldukça muhtasar bilgi vardır. John E. Woods'un gerçekten mükemmel olan *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular* (1983), adlı eserinde devrin kültür ve sanat hayatına dair çok önemli tahlillere girilmiş olmasına rağmen Faruk Sümer, İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı "Akkoyunlular" maddesinde "Akkoyunlular devrindeki kültür hayatı hiç incelenmemiştir" diyerek bu alanda çalışma yapılmasının gereğine işaret etmiştir (1989: 270-274). Bu tespit Karakoyunlular için de geçerlidir. Ne var ki, Faruk Sümer'den sonra Karakoyunlu tarihi hakkında bilgi verenler, büyük ölçüde yukarıda adı geçen bilginlerin yazdıklarını özetlemekle yetinmişlerdir (Çay, 1992:344-348; Konukçu,1993: 536; Varlık, 1994: 441-481).

Karakoyunlular, Celayirli hanedanının egemenliğinde bulunan Van Gölü'nün kuzeyindeki Erciş'te Bayram Hoca'nın önderliğinde siyasî bir teşekkül olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bayram Hoca (ö.1380), Celayir hükümdarı Sultan Üveys'in (ö.1374) sarayında bulunan nüfuz sahibi kişilerdendir. Bayram Hoca'nın halefi Kara Mehmet de (ö.1390) Celayir hükümdarı Ahmet b. Üveys'in hizmetine girmiştir. 1390'da babasının yerine geçen Kara Yusuf b. Kara Mehmet Celayirlilerin önemli merkezi olan Tebriz'i ele geçirmiş ve *Emir Yusuf Bahadır Noyan Emîr-i azam* unvanlarıyla kendi adına para bastırmıştır. Timur'un orduları tarafından memleketlerinden sürülen Sultan Ahmet ve Kara Yusuf, önce Memluk sultanına sığınmak istemişler ancak Timur'un gazabından korkan Memluk sultanı müsâde etmeyince Yıldırım Bayezid'e sığınmışlardır. Yıldırım Bayezid tarafından merasimle karşılanan Celayirli Ahmed ve Kara Yusuf Ankara Savaşı'nın ardından tekrar eski yurtlarına dönmüşlerdir. Fakat Kara Yusuf'u, Memluk sultanı hapse mahkûm etmiş, Kara Yusuf Suriye'de tutsakken dünyaya gelen oğlu Pir Budak, Celayirli Ahmed'e evlatlık olarak verilmiştir. Timur'un ölümü üzerine Kara Yusuf ve Sultan Ahmet Irak-ı Arab ve Azerbaycan'ı tekrar ele geçirmişlerdir. Kara Yusuf, Cengiz geleneğine göre egemenliği devralan oğlu Pir Budak'ı hükümdar ilan etmiş ve ardından eski dostu Celayirli Ahmed'i Tebriz'in Esed Köyü yakınlarında öldürmüştür (ö.1410). Böylece Celayirli mirasını devralmak suretiyle hâkimiyet alanını genişletmiştir. Daha sonra Timurluların egemenliğine geçen

bu coğrafyada Kara Yusuf'un oğulları arasında süren taht mücadeleleri Cihâşâh'ın üstünlüğü ile sonuçlanmış ve Cihâşâh (1438-1467) döneminde Karakoyunlu Devleti'nin sınırları Herat'a kadar genişlemiştir. Yaklaşık bir asır hüküm süren Karakoyunlular, 1467 yılında Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kuvvetleri tarafından Cihâşâh'ın öldürülmesinin ardından, son hükümdarları Hasan Ali döneminde Akkoyunluların egemenliğine girmişlerdir. Karakoyunlu Türkmenleri Timurlularla sürekli mücadele içinde oldukları hâlde Osmanlılarla dostça ilişkiler kurmuşlardır.

Karakoyunluların hüküm sürdüğü bu coğrafya, sırasıyla İlhanlıların, Celâyirlielerin ve nihayet Timurluların hâkimiyet alanı olmuştur. Aynı şekilde bu coğrafya, değişik mistik tecrübelerin bir arada yaşadığı, birbirlerinden etkilendiği ve zaman zaman siyasî otoriteye eklenerek, bazen de siyasallaşarak otoriteyi devralmak suretiyle egemenlik sağladığı bir bölgedir. *İlhanlıların hakimiyetinden sonra bile Celayirli ve Timurlu yöneticilerin ve hatta Karakoyunluların hakimiyet anlayışlarını, Abbasilerden sonra meşruluğunu kaybeden Sünnî siyasal geleneğin dışında, Cengiz Yasası çerçevesinde meşrulaştırma çabaları bu coğrafyada hem İmamîliğin hem de halk dininin yükselişine elverişli ortamı yaratmıştır* (Woods, 1993: 15). Göçebe meşrulaştırıcı ilkelere Timurlular ve Karakoyunlular dahil, öbür Moğol mirasçısı devletlerin egemenlik kavrayışlarını etkilediği gibi bilim ve kültür hayatını da fıkıh ve kelâm gibi İslâmî bilimlerden çok, tasavvufun göçebe ruhuna daha uygun, gazâ ruhunu kanatlandıran terbiyesine göre şekillendirmiştir. Dolayısıyla sosyal tarih araştırmaları açısından oldukça karmaşık bir yapı arz eden Karakoyunlular dönemi, büyük ölçüde siyasî tarih açısından ele alınmış ve din, tasavvuf ve sanat faaliyetleri ihmâl edilmiştir.

Karakoyunlular devlet teşkilatında ve yönetim tarzlarında Celayirlielerin tecrübelerinden yararlandıkları gibi kültür ve sanat hayatı açısından da onların mirasını devralmışlardır. Celayirli hükümdarları sanat ve ilim erbabını himaye etmekle kalmamış, aynı zamanda kendileri de eserleriyle bu faaliyetlere katılmışlardır. Özellikle Celayirli Ahmet'in büyük bir şair, hattat ve musikişinas olduğu bilinmektedir. Hatta Türk musiki tarihinin en önemli isimlerinden Maragalı Abdülkadir'in (ö.1435) hocasıdır. Abdülkadir, hocası Celayirli Ahmet'ten bahsederken onun edvâr ilmini iyi bildiğini, telli sazları çaldığını, çok iyi besteler yaptığını ve Safiyüddin Urmevî'nin (ö.1294) *Kitâbü'l-edvâr* ve *Şerefiyye* adlı Arapça eserlerini kendisine okuttuğunu nakleder (Bardakçı, 1986: 31; Öztuna, 1988: 13). Abdülkadir

sanat hayatının en parlak yıllarını yakın ilgisini gördüğü Sultan Ahmed'in sarayında geçirmiştir (*Bardakçı 1986: 23-33*). Musikide üstad olduğu kaynaklarda ifade edilen Celayirli Ahmed'in besteleri bize ulaşmadığı halde Farsça mürettep divanı ile *Mecmuatü'n-nezâir*'de yer alan Türkçe bir gazeli bilinmektedir. (*Köprülü, 1928: 2-3*). İlk defa Köprülü'nün yayınladığı bu gazel, Mustafa Canpolat tarafından yayına hazırlanan *Mecmu'atü'n-nezâir*'in dışında *Câmi'ü'n-nezâir* ve *Mecma'u'n-nezâir*'de de yer almaktadır (*Çiftçi,1997: 35*). Celayirli Ahmed'in şiirleri ve Maragalı Abdülkadir'in müzikolojiyle ilgili eserleri daha sonra Karakoyunluların hakimiyetine giren coğrafyada güzel sanatların ne ölçüde geliştiğini göstermektedir.

Karakoyunluların Kültürel Mirası

Karakoyunlular dönemi sanat hayatına dair müstakil çalışmalar yapılmamış olmasına rağmen; siyasî tarih kapsamındaki araştırmalarda Cihânşâh ve onun oğlu Pir Budak'ın sanatkârları himaye ettiklerine ve şiir söylediklerine işaret edilmiştir (*Yınanç, 1945: 188*). Bununla birlikte Cihânşâh ve dönemini siyasî tarih araştırmalarının dışında ele alan tek çalışma V. Minorsky'ye aittir; o da "ehl-i hak" mezhebi hakkındaki çalışmaları çerçevesinde Hakîkî mahlasıyla şiirler yazan Cihânşâh'ın British Museum'da bulunan divanının yazma nüshasıyla sınırlı kalmıştır (*Minorsky, 1970: 153-180*). Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinden bugün bize ulaşan yazılı kaynakların sayısı az, mevcut olanlar ise genellikle Farsça'dır. Mevcut kaynaklar da büyük ölçüde daha mütecânis bir yapı arz eden Safevî tarihini araştıran bilim adamlarınca değerlendirilmiş, her iki Türkmen devletinin siyasî faaliyetleri Safevîlere bıraktıkları miras çerçevesinde ele alınmıştır (*Savory, 1987: 35-52; Mazzaoui, 1976: 10*).

Karakoyunlular dönemi kültür hayatıyla ilgili ipuçları içeren çeşitli biyografi kitaplarına dayalı çalışma yapılmamış olması, konuyla ilgili pek çok hususun halâ kırık dökük anekdotlar şeklinde naklinden ibaret kalmasına sebep olmuştur. Öyle ki Karakoyunlu hükümdarlarının tarih sahnesine çıktıkları Erciş ve başkentleri olan Tebriz'de inşâ ettirdikleri yapılarla ilgili olarak bize ulaşan bilgiler bile büyük ölçüde yazılı metinlerdeki anlatılarla sınırlıdır. Karakoyunlulara ait olduğu sanılan ve günümüze kadar varlığını sürdüren bazı mimarî yapılar hakkında bile bir takım soru işaretleri mevcuttur. Meselâ son yıllara kadar Karakoyunlular dönemi-

ne ait olduğu sanılan Van Ulu Camî'nin Ermenşahlara ait olduğu tespit edilmiştir (*Kılıç, 1997: 213*). Aynı şekilde Cihânşâh'ın babası Kara Yusuf 1420 yılında Tebriz'in kuzey-doğusundaki Ucan'da öldüğünde Erciş'e getirilerek defnedildiği kaynaklarda anlatılmaktadır. Fakat bu güne kadar Kara Yusuf'un mezarının bulunduğu yer tam olarak tespit edilememiştir. Erciş'te Zortul Köyü yakınlarındaki 'anonim kümbet'in Kara Yusuf'a ait olduğu sanılmaktadır (*Top, 1999: 23-26; Uluçam, 2000: 182-186*).

Kitabelerinden ve tarihî kayıtlardan Karakoyunlular dönemine ait olduğu tespit edilen ve ülkemiz sınırları içerisinde bulunan az sayıda mimarî yapı vardır. Bunlardan biri, Van istikametinden Erciş'e girişte yolun sonunda kalan Kadem Paşa Hatun Kümbeti'dir. Bu kümbet, 863/1458 yılında Celayirli emirlerinden Devlet Yâr oğlu Rüstem tarafından Kara Yusuf'un hanımı Kadem Paşa ve oğulları için yaptırılmıştır. Hem bu kümbette hem de yukarıda sözü edilen anonim kümbette mezar kalıntısı mevcut değildir (*Uluçam, 2000: 187-191*). Karakoyunlu Cihânşâh'ın Tebriz'deki hayratına dair vakfiye sûretleri günümüze kadar ulaştığı hâlde (*Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 3340*), Tebriz'deki mimarî yapılardan sadece Muzafferiye Külliyesi'nden geriye kalan Gökmesit varlığını muhafaza edebilmiştir (*Altun, 1996: 142-43; Mahmudî, 1993: 13-53*). Zamanın ve insanların yaptığı tahribat pek çok eserin yok olmasına sebep olmuştur. Sözelimi Uzun Hasan'ın Tebriz'de yaptırdığı mimarî yapılar Safevîler tarafından özellikle tahrip edilmiştir. Öyle ki 1514 yılında Tebriz'e gelen Osmanlılar Uzun Hasan Bey'in yaptırdığı camii harap bir halde bulmuşlardı (*Sümer, 1989: II, 274*). Bütün bu tahribata rağmen yine de Akkoyunlular döneminden kalan mimarî yapılar Karakoyunlulardan kalanlardan fazladır (*Sözen, 1981*).

Karakoyunlular devrinde nakış ve cilt sanatının özellikle Pir Budak himayesinde geliştiği bilinmektedir. Pir Budak babasının çağrısı üzerine, 1458 yılında Herat'a gittiğinde orada bulunan şair ve nakkaşlardan bir grubu, meselâ Kemâleddin Bînâ ve onun babasını beraberinde götürmüştür (*Kurbanov, 1990: 143-151*). Sanatkârları koruduğu kaynaklarda değişik vesilelerle ifade edilen Pir Budak, nakkaşları da sarayında himaye etmiştir. Onun himayesinde yapılan ve zamanımıza ulaşan minyatürlü yazmaların bir kısmı 1454'ü izleyen yıllarda Şiraz'da, bir kısmı da 1462'den sonra Bağdat'ta tamamlanmıştır (*İnal, 1995: 150-155*). Karakoyunlu Cihânşâh ve Pir Budak ile Akkoyunlu Halil ve Yakub'un himayelerinde gelişen nakış

üslûbu, 15.yüzyıl sonlarında Akkoyunlu himâyesi altında yüksek bir özgünlük düzeyine ve gelişkinliğine ulaşmıştır; Herat'taki ünlü Timurî ekolle rekabet eder hale gelmiştir (Woods, 1993: 242-243). Bu Türkmen üslûbu daha sonra Safevî atölyelerinde yapılan eserlerde değişerek devam etmiştir.

Mimarî ve nakış sanatında olduğu gibi şiir sanatıyla ilgili eserler bakımından da Karakoyunlular döneminde bize ulaşan eserlerin sayısı Akkoyunlular döneminden kalanlardan çok daha azdır. Karakoyunlu hanedanı içinde eseriyle bize kadar ulaşan tek isim Cihânşâh'tır. Hakîkî mahlasıyla yazdığı Türkçe ve Farsça şiirleri bir divanda toplanmıştır (Macit, 2000: 9-19). Cihânşâh'ın oğlu Pir Budak da şairdir. Babası tarafından öldürülen bu talihsiz şehzâdenin şairliğine dair bilgi veren Heratlı Fahri, onun çevresinde çok yetenekli insanlar vardı ve kendisi de çok güzel şiirler yazardı, demektedir (Fahri, 1345: 66).

Kaynaklarda Cihânşâh'ın oğlu Pir Budak'a yazdığı mesnevî şeklindeki bir mektubu ve Pir Budak'ın cevap olarak yazdığı iddia edilen bir mesnevî nakledilir (Devletşâh, 1977: IV, 537). Cihânşâh'ın yazdığı iddia edilen mesnevî şeklindeki bu şiir, divanının bilinen yazma nüshalarında bulunmamaktadır. Cihânşâh Divanı'nın Bakü neşrinin girişinde Pir Budak tarafından yazıldığı ve dillerde dolaştığı iddia edilen şu Türkçe beyit yer almaktadır; fakat başka hiçbir kaynaktan görmediğimiz bu mısraların Pir Budak'a aidiyeti şüphelidir:

İstemirem heyvâsını nârını

Koy desinler Pir Budağın bâğı var (Rahimov, 1986: 5)

Cihânşâh hakkında çok menfi ifadeler kullanan ve Cihânşâh'la oğlu Pir Budak arasında cereyan eden olayları değerlendiren Devletşâh, Pir Budak hakkında övücü sıfatlar kullanır (Devletşâh, 1977: IV, 537). Pir Budak'ın şairliği hakkında en derli toplu bilgiyi, kaynaklardaki verileri değerlendiren Kurbanov verir. Onun Heratlı Fahri ve Devletşâh'ın tezkirelerine dayanarak verdiği bilgiler, Pir Budak'ın Türkçe şiir yazdığına dair herhangi bir tespiti ihtiva etmemektedir (Kurbanov 1990; 143-151).

Karakoyunlu hanedanı içinde Cihânşâh ve oğlu Pir Budak'tan başka İskender'in iki kızının; Ârâyiş ve Şâh Saray'ın da şair olduklarına dair kaynaklarda bilgiler vardır. (Uzunçarşılı, 1984: 224; Sümer, 1984: 143). Ancak ne Uzunçarşılı ne de Sümer bu bilgiyi nereden aldığına dair bilgi verir.

Akkoyunlu döneminde yazılan Türkçe edebî eserlerden elimize ulaşanların sayısının, Karakoyunlular dönemine oranla daha fazla olduğunu yukarıda belirtmiştik. Akkoyunlu döneminde yetişen şairler söz konusu olduğunda Tebrizli Ahmedî, Hidayet, Kışverî, Habibî, Tebrizli Hatayî gibi şairler ve eserleri bir çırpıda sayılabilir. Ayrıca Akkoyunlu Yakup Bey'in himayesinde eser veren Türk şairlerinin ve Baba Figanî, Ehl-i Şirazi ve Molla Câmî gibi Farsça söyleyen şairlerin onun hakkında yazdıkları bilinmektedir. Farsça ve Türkçe şiir söylediği kaynaklarda ifade edilen Yakup Bey'in hâlihazırdaki bilgilerimize göre Türkçe şiiri tespit edilememiştir. Oysa Karakoyunlu Cihânşâh'ın Farsça ve Türkçe şiirlerinden oluşan mürettep divanı elimize ulaşmış olmasına rağmen onun hakkında şiir söyleyen şairler arasında sadece Molla Câmî'yi biliyoruz. Molla Camî sadece Cihânşâh'la değil, Akkoyunlu hanedanı ile de iyi ilişkiler kurmuş, hatta Uzun Hasan döneminde Tebriz'i ziyaret etmiş, Sultan Yakup hakkında şiirler söylemiştir. Böylece geniş bir coğrafyada tanınan Molla Câmî, sufi ve şair kimliğiyle Hüseyin Baykara'nın Herat'ta gerçekleştirdiği hamlede katkıda bulunmuş, Herat bir cazibe merkezi olmuştur.

Herat, bugünkü Afganistan sınırları içinde bulunan tarihî şehirlerden biridir. İlhanlılar zamanında tahrip edilmiş olmasına karşın sürekli önemini korumuş bir şehir hüviyetiyle Timurlu mirzaların zaman zaman yönetim merkezi konumuna yükselmiştir. Bilhassa Timur'un ölümünden sonra varisleri arasında hızlanan siyasî rekabetin ardından Hüseyin Baykara'nın sulh ve sükûn ortamını sağlamasıyla birlikte Herat şiir, musiki, hat, nakış ve ciltçilik gibi sanat dallarında ayrı bir üslûbun merkezi olmuştur. Hüseyin Baykara'nın muhitinde yaşayan âlim ve sanatkârların kaydettikleri irtifâ, diğer kültür ve sanat merkezlerindeki sanatçıların imrenecekleri bir düzeye erişmiştir. Hüseyin Baykara'nın bilhassa Molla Câmî (ö.1482) ve Ali Şir Nevâî (ö.1501) ile kurduğu münasebet, Osmanlı şairleri tarafından yönetici-sanatkâr ilişkisinin güzel bir modeli olarak algılanmış ve takdim edilmiştir. Aynı zamanda bu iki usta şair, Nevâî ve Câmî kendi muhitlerini aşarak Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin himayesinde bulunan Tebriz'deki sanatkâr ve devlet adamlarıyla ilişki kurdukları gibi Osmanlılarla da iyi ilişkiler içinde olmuşlardır (*Çavuşoğlu, 1976: 75-90; Macit, 1995: 519-29*).

Başlangıçta Celâyirli Ahmed'in emiriyken oğlu Pir Budak aracılığıyla egemenliğine meşruiyyet kazandıran Kara Yusuf'un, Timurluların egemenli-

ği altındaki coğrafyada siyasal bir güce erişerek kendisine bağlı Türkmen aşiretleri arasında birliği sağlamasıyla aynı coğrafyada Karakoyunluların pek uzun sürmeyen tarihleri başlamaktadır. Karakoyunluların Tebriz'i merkez yaparak doğuya yönelmeleri Azerbaycan topraklarında Türkmen nüfusun artmasını sağlarken, daha sonra Akkoyunlu-Osmanlı ve Safevî-Osmanlı mücadelesi de bilhassa göçebe Türkmenlerin İran coğrafyasında yerleşmelerine sebep olmuştur. Timurlularla mücadele etmelerine rağmen bu coğrafyada kültürel etkileşimin sağlanmasında Tebriz, yönetim merkezi olarak devralınan mirasın çok iyi değerlendirildiğini gösterir. Öyle ki Cihânşâh'ın şairliği hakkında, yetersiz de olsa, ilk bilgileri Herat tezkirecileri verir. Ali Şir Nevâî'nin *Mecâlis'*indeki "*Cihânşâh Mirza dağı şî'r ayturdi*" cümlesi, Devletşâh'ın Cihânşâh'ı aşagılılamakla birlikte onun şairliğine ilişkin tespitleri ve nihayet Molla Câmî'nin onun hakkındaki şiirleri bir arada değerlendirildiği zaman Hakîkî'nin şair kimliği az çok belirginlik kazanmaktadır. Hatta Herat tezkire yazarlarından Molla Câmî'nin Cihânşâh hakkındaki şiirleri, onun şairliği hakkında bilinen en önemli vesika hüviyetini uzun zaman korumuştur (*Hikmet, 1991: 53-57*).

Tebriz-Herat hattında kültürel ilişkilerin gelişmesinde Cihânşâh'ın Herat'a kadar bir sefer düzenlemesi, ancak oğullarından beklediği yardımın gelmemesi üzerine geri çekilmesiyle sonuçlanan siyasal ilişkilerin de rolü vardır. Cihânşâh'ın Herat seferi siyasî tarih açısından değerlendirildiği halde Cihânşâh'ın ve oğlu Pir Budak'ın dönüşlerinde beraberlerinde getirdikleri âlim ve şairlerin Tebriz'deki sanatkârlarla kurmuş olabilecekleri muhtemel ilişkiler üzerinde durulmamıştır. Orta çağda yönetici elit zümrenin siyasal iktidarlarını etraflarında himaye ettikleri sanatkârların eserleriyle pekiştirdikleri bilinen bir husustur. Bu bakımdan Pir Budak'ın beraberinde Benâî gibi meşhur sanatkârları getirmiş olmasını sözünü ettiğimiz geleneğin bir sonucu olarak görmek gerekir. Göçebe Türkmenlerin Karakoyunlu idarecileri ile Fars kökenli elit sanatkâr zümresi arasındaki ilişkileri dönemin edebiyatındaki Fars etkisini izah etmek açısından da dikkate değer bir durumdur. Cihânşâh döneminde İranlı bilim ve sanat adamlarının himâye edilerek rahat bir hayat yaşamaları kadar, Molla Câmî'nin hem Osmanlı sultanları hem de Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen devlet adamlarının teveccühlerine mazhar olması basit bir hayranlıktan öte, yöneticilerin siyasal iktidarlarını şöhretli âlim ve sanatkârları himaye etmek suretiyle pekiştirmek arzularından kaynaklanmaktadır.

Ne var ki Karakoyunlular yaşadıkları coğrafyada merkezî otoriteyi güçlendirecek kurumları zamanında oluşturamamışlardır. Gerçi Cihânşâh, merkezî idareyi güçlendirmek için bazı girişimlerde bulunmuş, 1465 yılında Tebriz’de Muzafferiye Medresesi’ni kurmuştur. Muzafferiye Medresesi’nde ders veren ve yetişen kültür ve sanat erbabının daha sonra Akkoyunlular döneminde, özellikle kültür ve sanat adamlarını himaye ettiğini bildiğimiz Yakup devrinde de bu kültür merkezinde faaliyet gösterdikleri malumdur. Muzafferiye Medresesi’nin müderrislerinden Celâlüddin Devvânî’nin Akkoyunlular döneminde himâyeye edildiğini ve Osmanlı uleması tarafından da tanındığını biliyoruz. Cihânşâh’ın yaptırdığı Muzafferiye Cami ve Medresesi’ni gölgede bırakacak olan Nâsiriye Cami ve Medresesi’ni 1484 yılında yaptıran Yakup Bey, İşretâbâd bahçeleri, Heşt-behişt sarayı, han, hamam ve su kanallarıyla Tebriz’i daha mamur bir şehir haline getirmiştir.

Akkoyunlu Yakup’un edebiyat, bilim ve güzel sanatlar üzerindeki himayesi, Tebriz’e uluslar arası bir ün sağlamıştır. 875/1470’te Ebubekir Tihârî’nin *Diyarbakriyye* adlı eseriyle başlayan saray tarihçiliği Fazlullah Huncî-İsfahanî’nin *Eminî* adlı eseriyle daha yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Şirazlı Ehlî, Baba Figanî ve Binâî kendileri de birer edebiyat düşkünü olan Yakup ve Gazi İsa’nın teşvikleriyle serpilen şairler evreninin önde gelen yıldızları arasındaydı. Bu şairlerin Fars şiirinin Hint esinli tasavvufî biçimlenişine katkıda bulunmuş olmaları muhtemeldir. Dahası Hüseyin Baykara’nın Herat’taki sarayında yaşayan sufi şair Câmî, bazı vesilelerle Yakup’la yazışmakla kalmamış, Salaman u Absal adlı mesnevîsini de Sultan Yakup adına düzenlemiştir. Ayrıca Nevâî, Akkoyunlu Yakup hakkında bilgi verirken “*Türkmen selâtini arasında anung dik pesendîde zâtlig ve hamîde sıfatlig az bolgandur*”, şeklinde samimi ifadeler kullanmıştır (*Nevâî: 686a*).

15. yüzyılda Tebriz ve Herat’ta Fars ve Türk sanatkârlarca geliştirilen sanat dalları İstanbul’da Osmanlı devlet adamlarının da dikkatini çektiği gibi Molla Câmî ve Devvânî gibi çağlarını aşan bilgin ve şairlerin de Osmanlı sultanları adına eser telif ve tertip etmelerine sebep olmuştur. Herat ve Tebriz gibi başka kültür merkezlerinde yaşayan şairlerin en azından bir kısmının daha sonra Osmanlı devlet adamlarının himayelerinde hayatlarını sürdürdükleri bilinmektedir (*Kurnaz, 1999: 199-207*). Akkoyunlu ve Karakoyunlu hakimiyetindeki coğrafyada başlangıçta bir tarikat olarak faaliyet gösteren Erdebil tekkesinin ünlü şeyhlerinin daha sonra si-

yasal amaçlarına ulaştıklarında mezhep ayrışmasının neticesi olarak Sün-nî sanatkârlara hayat hakkı tanımamış olmaları bu göçü hızlandıran nedenlerin başında gelir. Osmanlı-Safevî mücadelesinin sürdüğü bu topraklarda değişik metotlarla, takiyye yoluyla faaliyet gösterenlerin yanı sıra tercihini açıkça yaparak yaşadığı muhitten ayrılan sanatkârların yeni muhitlerinde karşılaştıkları üslûpları etkiledikleri muhakkaktır. Nitekim Hind üslûbunun ortaya çıkmasında Safevî baskısından bunalan sanatkârların büyük ölçüde katkılarının olduğu iddia edilmektedir.

Anadolu sahasında ilk ürün veren şair ve yazarların Horasan kökenli şahsiyetler olduğu bugün artık hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde araştırılmıştır. Dehânî, Hoca Mesud, Mevlânâ gibi şahsiyetler Horasan'dan Anadolu'ya göçen önemli simalardır. Ayrıca Selçuklu tarihinde çok önemli bir muhalefet hareketinin öncüsü Baba İlyas'ın soyundan gelen Âşık Paşa'nın Osmanlı devlet adamlarıyla kurduğu ilişki, hatta Aşıkpaşazâde'nin Osmanlı tarih yazıcılığının, en azından şimdilik, bilinen ilk ismi unvanını taşıması siyasal otoritenin sağladığı ideolojik dönüşümü göstermesi bakımından önemlidir. Bu dönemde Osmanlı devlet adamlarında ve şairlerinde çok doğal olan tarihî köken ilgisi Doğu Türkçesinin tabii kullanımını gerektirecek düzeydedir (*Güzel, 1991: 164-171*). İstanbul'un fethinden sonra Osmanlıların itibar edilebilir bir şecere oluşturma gayretleri, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Türkmenler üzerindeki köken birliği iddiasından kaynaklanan nüfuzunu zayıflatma çabaları ile bütünleşince Osmanlı aydınları arasında öteden beri var olan Türkistan ilgisi belirgin bir şekilde artmıştır. Bu ilgi, siyasal otoritenin meşruluk kazanmasıyla birlikte giderek köken birliği iddiasından ziyade kültürel ve estetik anlayış bakımından bir etkileşimi doğurmuştur. Ali Şir Nevâî'nin Doğu Türkçesini edebî dil olarak zirveye çıkarmasıyla birlikte Osmanlı şairlerinin Çağatayca gazeller söylemeleri bu etkileşim meselesinin sonucudur (*Birnbaum, 1976: 158-170*). Osmanlı şairlerinin Çağatayca şiirleri başta Kemal Eraslan ve Osman Fikri Sertkaya olmak üzere bazı araştırmacılar tarafından yayınlanmıştır (*Kurnaz, 1999: 44*). Osmanlı şairleri, örnek aldıkları İranlı şairlerin yanında Nevâî'nin de adını anmışlardır.

Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı yöneticilerinin, siyasal bir tehdit oluşturmamak kaydıyla, tasavvufî muhitlerle kurdukları karmaşık ilişkiler *Herat-Tebriz-İstanbul* hattında Türk kültür ve edebiyatının gelişmesinde etkili olmuştur. Bu geniş coğrafyada çeşitli heteredoks zümrelerin çok

rahat dolaştığını, kültür ve sanat alanında taşıyıcı fonksiyonu üstlendiklerini unutmamak gerekir. Sufi çevrelerin değişen iktidar şartlarına ayak uydurma konusundaki esneklikleri, yerel idarecilerin iktidarlarını sufi ve sanatkâr zümrelerin desteğiyle takviye etme arzularıyla örtüşünce heterodoks zümrelerin değişik adlar altında faaliyet göstermeleri kolaylaşmıştır. Pek çok Hurûfî şairin Anadolu'da Bektaşiler ve diğer coğrafyalarda Kalenderiler içinde çok rahat hareket ettikleri bilinmektedir.

Hüseyin Baykara'nın sarayında Nakşibendî geleneğini vahdet-i vücût nazariyesi çerçevesinde yorumlayan sufilerin tesiriyle kendisi de aynı nazariyenin senkretik bir yorumcusu olan Molla Câmî (*Algar, 1991: 1-20*), Erdebil'de Şeyh Safi dergâhında faaliyet gösteren Safevî şeyhleri, özellikle Tebriz'de Fazlullah Hurûfî'nin şahsında adeta yeni bir Mansûr yaratan mistik tecrübeler bütün sanatları olduğu gibi şiiri de derinden etkilemiştir. Anadolu'dan bu muhitlere gidip sufi öğretinin kuralları içerisinde yetişkinliğe ulaşan şahsiyetlerin uygun zemin bulunca gerçekleştirdikleri propagandaların diyâr-ı Rûm şairlerinin eserlerine vahdet-i vücûtçu bir renk kattığı muhakkaktır. Molla Câmî'den esinlenen Molla İlahî; Fazlullah-ı Esterâbâdî'nin müridi Nesimî ve Aliyü'l-alâ, onların Anadolu'daki takipçileri Firişteoğlu ve Refîî gibi Hurûfî şairler Osmanlı sahasında kendilerini ifade edebilecek imkân bulmuşlardır. Hatta Nesimî Anadolu'da ve Rumeli'de yetişen pek çok şairi etkileyerek güçlü bir Hurûfî edebiyatının serpilip gelişmesinde etkili olmuştur (*Melikof, 1994: 183-198*).

Bu ilişkiler zaman zaman siyasal iktidarlar tarafından da teşvik edilmiştir. Osmanlı padişahları Fatih Mehmed, Yavuz Selim ve Kanunî Süleyman'ın sanatkârları himaye etmek hususundaki gayretleri ve istikrarlı yönetimleri 15. ve 16. yüzyıllarda bilhassa İran coğrafyasından Anadolu'ya şairlerin göçünü hızlandırmıştır. Fakat, merkezî otoritenin sarsıldığı devrelerde Anadolu'dan bilhassa Akkoyunlu ve Safevî merkezlerine doğru bir akışın olduğu da kaynaklarda ifade edilmektedir (*Sümer, 1999: 4*). Teke yöresinde baş gösteren Şah Kulu ayaklanmasında olduğu gibi merkezî otoriteyi tanımayan kenardaki oymak ve aşiretlerin Safevî sarayını sınılacak bir merci olarak gördükleri bilinmektedir. Dolayısıyla Safevî sarayında Türkçe şiir söyleyen "kızılbaş şairlerin" en azından bir kısmının Anadolu'dan göçen Türkmenler olduğunu biliyoruz. Ama ne yazık ki, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevî merkezlerinde yazılan Türkçe eserlerin çok az bir kısmı elimize ulaşmıştır. Eseri elimize ulaşan şair ve yazar-

ların değerlendirilmesi de Anadolu şairleri üzerindeki tesirleri oranında olmuştur. Bilhassa Akkoyunlu ve Safevîlerin hakimiyet alanlarında yetişen şairler Horasan ve Anadolu arasında köprü konumundadırlar. Bunu eserlerindeki dil hususiyetleri de göstermektedir.

Herat-Tebriz ve İstanbul gibi merkezlerde kümelenen sanatkârların yakın çevrelerini etkileyerek dönemlerinin anlayışına uygun üslûplar geliştirdiği bilinmektedir. Özellikle nakış ve cilt sanatıyla ilgili çalışmalarda sağlıklı analizleri yapılan üslûp ayrışmalarının ve etkilerinin şiir ve diğer güzel sanatlar için de geçerli olduğu muhakkaktır (*Grube 1969:105-107; Aslanapa 1995: 513-515*). Nitekim Sultan Yakub'un saray şairi ve Safevî sarayının melikü'ş-şuarâsı Habîbî, İstanbul'a geldiğinde Osmanlı tezkire yazarı Âşık Çelebi onun hakkında "*ekser-i edâları Acemâne ve hilâf-ı üslûb-ı şu'ârâyı zamânedür*", diyerek üslûbundaki farklılığa işaret etmektedir (*Kılıç, 1994: I, 302-3*).

Sonuç

Bütün sanat dallarında görülen bu gelişmeler, etkileşimler ve ortaya çıkan üslûplar kültürel iletişimin siyasal iletişimden daha derinlerde olduğunu göstermektedir. Karakoyunlular İran, Irak ve Arrân'da bir buçuk asırdan daha fazla devam etmiş olan Moğol egemenliğine fiilen son vermek suretiyle bu coğrafyada Türkmen nüfuzunu yeniden tesis etmişlerdir. Aynı coğrafyada siyasal istikrarı sağladıkları devirlerde devrildikleri mirası iyi değerlendirmiş, çeşitli sanat dallarında, az sayıda olsa bile, önemli eserler vererek Türk kültür ve sanat hayatının devridaimi içerisinde Herat ve İstanbul arasında bir köprü görevi üstlenmişlerdir.

Kaynaklar

- ALGAR, Hamid (1991), "İlk Dönem Nakşibendî Geleneğinde İbn Arabî'nin İzleri", Çev. Salih Akdemir, *İslâmî Araştırmalar*, V, (1), 1-20.
- ALTUN, Ara (1996), "Gökmescid", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIV, 142-143.
- ASLANAPA, Oktay (1995), "Orta Asya'da Cild Sanatı", *Erdem*, VII, (20), 505-517.
- BARDAKÇI, Murat (1986), *Maragalı Abdülkadir*, İstanbul.
- BIRNBAUM, Eleazar (1976), "The Ottomans and Chagatay Literature", *Central Asiatic Journal*, XX, 157-190.

- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1976), *Kanuni Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevâî Tesiri Üzerine Notlar, Atsız Armağanı*, 75-90.
- ÇAY, Abdulhalûk (1992), *Karakoyunlular, Türk Dünyası El Kitabı*, I, 344-348.
- ÇİFTÇİ, Cemil (1997), *Maktul Şairler*, İstanbul.
- DEVLETŞÂH (1977), *Devletşâh Tezkiresi*, Haz: Necati Lugal, İstanbul.
- FAHRÎ-İ Herevî (1345), *Ravzatü's-selâtin*, Haz. Hayyampûr, Tebriz.
- GRUBE, E. (1969), "Herat-Tebriz-İstanbul, The Development of a Pictorial Style", *Essays for Basil Gray*, Ed. R. Pinder-Wilson, 84-109.
- GÜZEL, Abdurrahman (1991), "Kaygusuz Abdal'ın Bilinmeyen Bir Çağatayca Gazeli", *Türk Kültürü Araştırmaları* (Şükrü Elçin'e Armağan), Yıl XXIX/1-2, 164-171.
- HİKMET, Ali Asgar (1991), *Molla Cami*, Çev. M. Nuri Gencosman, İstanbul.
- İNAL, Güner (1995), *Türk Minyatür Sanatı*, Ankara.
- KILIÇ, Filiz (1994), *Meşâirü's-Şu'arâ* (İnceleme-Tenkitli Metin), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- KILIÇ, Orhan (1997), *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van.
- KONUÇU, Enver (1993), "Cihân Şâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII, 536.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuat (1928), "XVI. Asırda Bir Azeri Şairi", *Hayat Mecmuası*, IV, 82, 2-3.
- KURBANOV, G (1990). *Porseyazıçnıe Literaturnoe Nasledie Turkmen v XIV-XV vv.* Aşkabat.
- KURNAZ, Cemal (1999), *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, Ankara.
- MACİT, Muhsin (2000), "Cihânşâh ve Türkçe Şiirleri", *Bilig*, 13, (Bahar), 9-19.
- MACİT, Muhsin (1995), "Molla Câmî'nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri-I", *Erdem* VII, (20), 519-529.
- MAHMUDÎ, Gıssou (1993), *Tebriz'deki İslâm Mimarî Eserleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- MAZZAOUI, Michel M.(1972), *The Origins of the Safawids*, Wiesbaden.
- MÉLİKOF, Irène (1994), "Astar-âbâdlı Fazlullah ve Hurûfliğin Azerbaycan'da, Anadolu'da, Rumeli'de Gelişmesi", *Uyur idik uyardılar*, Çev. Turan Alptekin, 2. bs., İstanbul.
- MINORSKY, Vladimir (1970), *Karakoyunlu Cihan Şah ve Şiirleri*, Çev. Mine Erol, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II, 153-180.

- NEVÂÎ, Ali Şir, *Mecâlisü'n-nefâis*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan 808.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1988), *Abdülkadir Merâği*, Ankara.
- RAHİMOV, Ebulfaz ve diğerleri (1986), *Cahanşah Hakiki*, Bakü.
- SAVORY, Roger (1987), *Studies on the History of Safawid İnan*, London.
- SÖZEN, Metin (1981), *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, İstanbul.
- SÜMER, Faruk (1989), Akkoyunlular, TDV *İslâm Ansiklopedisi*, II, 270-274.
- SÜMER, Faruk (1984), *Karakoyunlular*, 2. bs., Ankara.
- SÜMER, Faruk (1999), *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 2. bs., Ankara.
- TOP, Mehmet (1999), Erciş Zortul Kümbeti, *Dünyada Van*, 16, 23-26.
- ULUÇAM, Abdüsselam (2000), *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı I: Van*, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1984), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 3. bs., Ankara.
- VARLIK, Mustafa Çetin (1994), "Karakoyunlular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VIII, 441-484.
- WOODS, John E.(1993), *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, Çev. Sibel Özbudun, İstanbul.
- YINANÇ, Mükrimin H.(1945), "Cihânşâh", *İslâm Ansiklopedisi*, III, 173-189.

Art Life in The Period of Karakoyunlular

Assoc. Prof. Dr. Muhsin MACİT

Yüziüncü Yıl University

Faculty of Arts and Sciences

Abstract: Karakoyunlular which comes up on the stage as a Turkoman principality depending on Celayirliler in Erciş and its environment in the north of Lake Van in the last quarter of 14th century founded a state in this area being transferred into the sovereignty of Timurid later on and they broadened their frontiers up to Herat in the period of Cihanşah (1438-1467). Karakoyunlular reigning almost a century accepted the sovereignty of Akkoyunlular in the period of their last ruler, Hasan Ali, after Cihanşah was killed by the forces of Uzun Hasan of Akkoyunlu in 1467. Even though they were permanently in a struggle against the Timurid state, they established amicable relations with the Ottomans. Despite the political struggles between the Turkish states, they created original works on poetry, music, architecture, calligraphy, embroidery etc. under the protection of the Ottoman, Timurid and Turkoman rulers and with their participation on the line of Herat-Tabriz-Istanbul. Cultural and art activities accelerated in the centers like Tabriz, Baghdad and Şiraz with the contributions of Cihanşah and his son Pir Budak Cultural heritage of Turkomans of Karakoyunlu was transferred and delivered to their successor, Akkoyunlular, and in Turkish art history, the style called Turkoman style was brought up. This style was carried out by the artists in the Safavi palace in the 16th century.

Key Words: Karakoyunlular, art, Turkoman style, Tabriz

Искусство в Государстве Туркмен Кара-Коюнлу

Доц. д-р Мухсин МАДЖИТ

Университет «Юзюнджю Йыл»

Факультет естественных и гуманитарных наук

Резюме: В последней четверти XIV-го века туркмены Кара-Коюнлу, которые вышли на сцену истории как туркменское княжество, подвластное Джелаиридам и находящееся в округе Эрджиша на севере озера Ван, затем они вошли в состав государства Тумирудов, после создали в этом регионе государство и расширили свои границы до Герата во время правления Джехан-шаха (1438-1467). После убийства Джехан-шаха войсками Ак-Коюнлу Длинного Хасана в 1467 году туркмены Кара-Коюнлу вошли в состав государства туркмен Ак-Коюнлу во времена их последнего правителя Хасана Али. Они постоянно вели борьбу с Тимуридами, но в то же время у них были дружественные отношения с Османами. Несмотря на политическую борьбу между этими тюркскими государствами на оси Герат-Тебриз-Стамбул под покровительством Тимуридов, туркменских и османских правителей и при их непосредственном участии были созданы неповторимые произведения каллиграфии, архитектуры, музыки, поэзии и других видах искусства. При покровительстве туркмен Кара-Коюнлу и, в частности, при содействии Джехан-шаха и его сына Пир Будака в таких городах, как Шираз и Багдад и Тебриз развивались культура и искусство. Культурное наследие туркмен Кара-Коюнлу было перенято их преемниками туркменами Ак-Коюнлу и в истории тюркского искусства появился так называемый туркменский стиль. Этот стиль в 16-ом веке продолжили мастера искусств в дворцах Сафевидов.

Ключевые слова: Туркмены Кара-Коюнлу, Искусство, Туркменский Стиль, Тебриз
